

OMON MATJONNING “NEGA MEN” DOSTONIDA FALSAFIYLIK

Ahmedova Shohista, JDPI o‘qituvchisi

O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning: “...biz xalqimizning ma’naviy kamol topishida madaniyat namoyandalarining ulkan xizmatlari borligini doimo minnatdorlik bilan e’tirof etamiz”¹, – degan so‘zlari, nazarimizda to‘laligicha qalam ahliga ham daxldordir. Shu bois XX asr o‘zbek she’riyatining vakillari ichida *Omon Matjon ijodi yuzasidan yangidan-yangi talqinlarning maydonga kelishini, ularning tasdiqlanishi yoki inkor etilishini, ular ustida bahs-munozaralarning avj olinishi ilm olamidagi tabiiy hodisa sifatida qabul etmoq joiz.*

Jannat O‘zbekiston, jannating qani,
Shuncha mehnat qilding, mehnating qani.²,–

deya kuylagan, *XX asr o‘zbek she’riyatida o‘z yo‘li, o‘z uslubi, o‘z qarashi, o‘z so‘zi borligini ayta olgan shoirlardan biri, Hamza nomidagi Respublika Davlat mukofoti sovrindori, O‘zbekiston xalq shoiri Omon Matjonning she’rlari va dostonlari adabiyotimiz xazinasidan munosib o‘rin egallagani bugunda adabiyot ahliga yaxshi ma’lum.*

Darhaqiqat, shoir ijodini kuzatar ekanmiz, uni o‘ziga xos jilvakor ohahglari, purma’no so‘zlari sehriga maftun bo‘lmay iloji yo‘q. Shoirning “Karvon qo‘ng‘irog‘i”, “Quyosh soati”, “Yonayotgan daraxt”, “Yarador chaqmoq”, “Seni yaxshi ko‘raman”, “Daraxtlar va gilyohlar”, “O‘rtamizda birgina olma”, “Odamning soyasi quyoshga tushdi”, “Qush yo‘li”, “Iymon yog‘dusi”, “Ardaxiva” “Xoja Ahror ziyoratlari” kabi to‘plamlaridan o‘rin olgan she’rlari shular shumlasidandir.

Shoir lirik she’rlar bilan birga lirik qissa va dramatik doston janrlarida ham ijod qilib, Xorazm xalq afsonalarining o‘ziga xos badiiy talqini mujassamlantirgan “Haqqush qichqirig‘i” she’rlar kitobini, istiqlol arafasidagi sho‘rolar mamlakati hayotining ziddiyatli manzaralari va jarohatlari tasviriga bag‘ishlangan “Gaplashadigan vaqtlar” qissasini, shuningdek, o‘zbek xalqining Xorazmdan chiqqan buyuk siymolari haqidagi “Pahlavon Mahmud”, dramatik dostonlarini yaratgan.

Ko‘rinib turibdiki, Omon Matjon ijodida tarixga murojlat qilish ustuvorlik qiladi. Bu haqida uni ijodini o‘rgangan adabiyotshunos olimlar: “Shoir asarlarida tarixga suyanish barobarida uchta muhim g‘oyaviy maqsadni ko‘zlaydi. Bularning birinchisi – millat, vatan tarixga murojaat va zamondoshiga tengsiz ma’naviy xazinalarni bunyod etib ketgan ajdodlarini tanitish; ikkinchisi – ular qonida bobo–momolari qoldirgan bebaho me’ros–an’analar ruhini uyg‘otish; uchinchisi – kelajakka ana shu ma’naviy xazinalardan qolgan durdonalarni avaylab yetkazishga da’vatan iboratdir. Bularga shoir ishonchli umumlashmalar yaratish, lirik qahramon

¹ Мирзиёев Ш.М. Адабиёт ва санъат, маданиятнинг ривожланиши – халқимиз маънавий оламини юксалтиришнинг мустаҳкам пойдеворидир // Халқ сўзи, 2017. 4–август.

² <https://kh-davron.uz/yanqiliklar/muborak-kin/>

ruhiy dunyosida kechayotgan jarayonlarning milliy rangdorligini yanada yorqinroq tasvirlash orqali musharraf bo‘ladi. Uning lirik qahramoni zamon va kelajak haqidagi fikrlarini aksar holatlarda tarixga suyanmasdan aytishga shoshilmaydi. Chunki u har bir xalq unib, o‘sgan milliy zaminidan vaqtincha uzilsa–da, abadul–abad uzilib ketmasligini juda yaxshi tushunadi. Milliy ruh, milliy tuyg‘uning hech qachon izsiz yo‘qolmaslik fazilatini e‘zozlaydi. Shuning uchun ham Omon Matjonning tarixga tayangan qanday asari bo‘lmasin, uni har bir inson aql va tuyg‘usiga uyg‘unlashib ketadigan rang va ohanglarni doimo o‘zining ustuvorligini ko‘rsatib turadi”³,– deya ta’rif beradi. Bu fikrlar naqadar to‘g‘ri ekanligini uni ijodi bilan yaqinda tanishganimizda shohidi bo‘lamiz.

Xususan, “Nega men?!” dostoni shunday asarlar sirasiga kiradi. Dostonda turg‘unlik yillari davri haqida so‘z yurtgan shoir, yurakdan chiqayotgan so‘zlarini rangin satrlarda ifodalaydi:

Yetmish yil el yashab qur‘on, tavrotsiz,
Erlar nochor qoldi, ayol avratsiz,
Zamon duradgori, asbob–yaroqsiz,
Ilma–teshik tomni yamashga tushdi .

Ko‘rinib turibdiki, dostonda lirik qahramon o‘z hayot yo‘liga sinchiklab nazar solar ekan, ko‘zlari mushkul bir holatni ko‘rib lol qoladi? O‘zini aldanganini, tanlagan yo‘li “ayqashu uyqash” ekanligini anglaydi. Shu sababli el qur‘onni yetmish yil yashab o‘qimagani, zamon zayli tufayli faqat foniyy dunyo g‘amiga tushib, o‘z hayot tashvishlari bilan bo‘lib qolganlarini, shoir izzat bilan qalamga oladi.

Barchamizga yaxshi ma’lumki, XX asrda bir necha marta yurtning sara o‘g‘lonlari, ziyolilari nohaq zarbalarga duch kelishdi. Ayniqsa 1937–yil, 1950–yillarda xalqimizni sevimli shoiru yozuvchilariga tuhmat toshlari otilib, ularni vatan xoinligida ayblab qatl qildirib, surgun qilishlari, 1980–yillar “o‘zbeklar ishi” tufayli ko‘pgina xalqimizni aziz farzandlari jabr ko‘rganligini, shoir alam hasratlar ila aytar ekan, bunga asosiy sabab, ba’zi kimsalarni Allohdan qo‘rqmagani, chunki qur‘onni o‘qimagani tufayli iymon e’tiqodsiz bo‘lganliklarida deb o‘ylaydi:

Qor qora yog‘moqda, yomg‘ir za’faron,
Daryolar o‘rnida oqmoqda armon,
Har podsho o‘zicha chiqarib farmon,
Qolganlar bir–birin bulg‘ashga tushdi.

Yuqoridagi satrlardan ko‘rinib turibdiki, shoir bu hodisalarni tasvirlashda o‘ziga xos yo‘ldan boradi. Ya’nikim tabiat mavzuining badiiy talqin ma’nolari orqali poetik obrazlar zimmasiga yuklanayotgan mazmun teranligini ko‘rishimiz mumkin. Aslida qor oppoq, yomg‘ir esa mayin beg‘ubor yog‘ishi, daryo esa mavj urib oqishi kerak va ularni harakati yer yuzini yashnatishi, ko‘kartirishi lozim. Lekin shoir “qora qor”, “za’faron yomg‘ir” so‘zlarini qo‘llash bilan, ular timsolida xalqimiz boshiga tushgan

³Ж.Жумабоева. XX аср ўзбек шеърлятида психологик тасвир маҳорати.-Т.: Фан, 2004.-Б.178

ko'rgulliklarni, ularni azobga solgan farmonlarni, natijada yuraklarida armon qolgan, deb ko'rsatadi.

Nazarimizda, bu, "...she'riy asar falsafiy lirika namunasi bo'lishi uchun u, avvalo, ezgulik va yovuzlik, erk–hurriyat va zulm–istibdod, hayot va o'lim, oniylik va boqiylik, yaxshilik va yomonlik, nur va zulmat, muhabbat va xiyonat, tabiat va jamiyat singari boqiy mavzularda bitilgan bo'lishi lozim. Va lekin xalq hayotining, jamiyat taraqqiyotining ijtimoiy–siyosiy bosqichlarida davr–zamon nafasi, millatning ma'naviy–intellektual madaniyati darajasi, shoirning ongi–dunyoqarashi mazkur boqiy mavzularning badiiy–estetik talqinlariga sifat o'zgarishlari olib kiradi. Ushbu o'zgarishlar ramziy poetik obrazlar zimmasiga yuklangan ijtimoiy–falsafiy umumlashma xulosalarda, hikmatli ma'nolarda zohir bo'ladi. O'zligini namoyon qiladi⁴,–degan fikrdamiz.

Qani elni yaktan etgan donolar,
Qani uy fayzini tutgan momolar,
Qani "Birlash! Tiklan!" degan nidolar,
G'aflat og'usimi yo oshga tushdi?!

Ushbu misralarni o'qir ekanmiz, ko'z o'ngimizda qatag'on qurbonlari Cho'lpon, Qodiriy, Fitratlar siymosi gavdalanadi. Ularni boshini eganlar endi butun boyliklarimizni yer osti ganjlarimizdan tortib, durdona kitoblarimizni hech tortinmay o'zlashtirib olayayotganligini, shu bois ko'kda Ulug'bek ochgan yulduzlar charaqlamayotganini kuyinib so'zlaydi:

Ko'kda yo'q Ulug'bek ochgan yulduzlar,
Ko'hna Urganchingni yemoqda tuzlar.
Yer osti ganjlaring begona ko'zlar
Izlab, kovlab, tashib, gizlashga tushdi.

Shu o'rinda, Asqad Muxtorning "Har bir chinakam asarning o'ziga yarasha falsafasi bo'ladi. Bosh falsafiy fikr asarni yoza boshlashdan oldin ham, yozayotganda ham, yozib bo'lgandan keyin ham sizni bezovta qilib, qiynab, o'rtab turishi kerak. Shusiz yozilgan asar darrov e'tibordan qoladi. Asarda bosh fikr, hayot falsafasi, cho'g' bo'lmagandan keyin, kitobxon ham yonmaydi"⁵–degan so'zlari Omon Matjon ijodi uchun aytilganday. Chunki, shoir tarixga nazar tashlar ekan, o'z o'tmishini qoralaganlarga xitob qilib "Boyqarong qotilmish, Temuring xunxo'r, Manguberding zobit, xor, manglayi sho'r"ligini iztiroblar qalamga olar ekan, oqni qoradan, yaxshini yomonda ajratish vaqti kelganligini aytadi:

Davr devorida Qodiriy qoni,
Shimolga quladi janub Cho'lponi,
Zahr ichdi billur jom tutgan Usmoning,
Qonli bazm soqiyni so'rashga tushdi.

Agar e'tibor bersak, doston boshidan oxirgacha kuchli hayajon, dard alam bilan yozilgan. Shoirni qiynagan, uni bag'rini qon qilgan chetdan kelgan, qonni so'rgan zuluklar bilan birga bo'lgan aqli noqis, tafakkuri kemptik kimsalar ekanligini

⁴ Раҳимжонов Н. Давр ва ўзбек лирикаси. – Т.: Фан, 1979. - Б. 28.

⁵ Мухтор А. Ёш дўстларимга. Адабий суҳбатлар. – Т.: Ёш гвардия, 1971. – Б. 15.

dostonni o‘qish jarayonida bilib olamiz. Shoir bu toifa xoinlarni palid, padarkush Abtullatiflar qatoriga qo‘yadi.

Kimmish! O‘zimizning bular palidlar,
Bular o‘zimizning abdullatiflar,
Yulduzlar ta’midan bebahra itlar
Oyni yaloq bilib uvlashga tushdi.

Dostonda ezgulik va qabohat, go‘zallik va xunuklik, hayot va o‘lim, erk–hurriyat va zulm–zalolat mavzu–masalalarini shaxs taqdiri, millat taraqqiyotidagi o‘rni haqida shoir kuyinib, yonib kuylar ekan, kitobxonga qarab xitob qiladi:

Shuncha saboq yetar! O‘zingga ishon!
O‘z aqling, xulosang, ko‘zingga ishon!..
Hali o‘zbekning bir hayqirishi bor,
Qara, tomirlaring titrashga tushdi!

Yuqoridagi misollardan ham ko‘rinib turibdiki, dostonda shoir tomonidan yaratilgan lirik qahramon o‘z hayotida, atrof–muhitda, ijtimoiy voqelikda sodir bo‘layotgan voqelik bilan daxldorligi, nazdimizda shoir qalbidagi kechinmalarni va fikr–tuyg‘ularni dostonda to‘kib solish zaruratini yuzaga keltirgan va bu dostonni o‘qimishli bo‘lishiga sabab bo‘lgan.